

Podjetniška poslovna deviantnost

Janez Pečar*

Z družbenogospodarskimi spremembami v Sloveniji nastajajo razmere, ki so zelo ugodne za podjetniško-poslovno deviantnost, docela drugačne od tiste v bližnji preteklosti. Iskanje novih lastnikov družbenega premoženja spremja motiviranost za pridobivanje kapitala na nemoralen in neetičen način. Politika z oddalašanjem regulacije teh procesov, ustvarja nešteto možnosti za nezakonito bogatenje nastajajočega podjetništva, ki ga bistveno ne ovirajo ne stari ne novi kontrolni mehanizmi države. Skrivnim lobijem čedalje bolj uspeva kriminal dominacije, do katerega je politika marsikje strpna. Ob različnosti lastnine je možna tudi različnost podjetniških in gospodarskih deviacij. Nov gospodarski kriminal izhaja iz novega gospodarskopolitičnega sistema, iz katerega se rojeva tudi podjetniški kapitalizem v različnih oblikah. Zato mnogi prihajajo do premoženja z neupoštevanjem splošno sprejetih standardov poslovnosti in gospodarjenja.

Podjetniškoposlovna deviantnost je prav tako motivirana z dobičkom kot gospodarjenje na splošno, le da išče načine in poti mimo regulacij tako s krštvami kot z obhajanjem norm. Ker nekatera ključna vprašanja lastninjenja družbenega premoženja še niso urejena, je toliko lažje priti do nezasluženega bogastva. Zaradi mnogih pravnih nejasnosti, izjemnega stanja in družbeni krize, je ta deviantnost zelo prikrita in na splošno težko dosegljiva, le posamezna znamenja kažejo nanjo. Od tod potreba po določitvi meja represije za podjetniškoposlovno deviantnost in delovanje podjetij kot storilcev, tudi zaradi ustreznega upoštevanja gospodarskega konformizma in podjetniške poslovnosti.

Sedanji tokovi razdružbljanja in lastninjenja premoženja na Slovenskem vodijo k spoznanju, da gospodarstvo že plačuje s kriminalom previšoko ceno za privatizacijo, še posebno, ker neučinkovitost gospodarjenja spremljajo tudi drugi neugodni socialni procesi.

Ključne besede: družbenoekonomske spremembe, lastninske spremembe, privatizacija, podjetniška kriminaliteta.

UDK 343.53

»Pri nas mislimo na posel deset let vnaprej, medtem ko vas očitno zanimala le dobiček v naslednjih desetih minutah.«

Akio Morita v navedbi Phillipa Baumard v knjigi Jon Sigurdson/Yael Tagerud ed.: *The Intelligent Corporation*, s. 89.

Glede na razmere, v kakršnih smo, gotovo prihaja čas za podjetniškoposlovno pa tudi skupinsko deviantnost, ki je doslej nismo bili vajeni, tako zaradi narave družbenopolitičnega sistema kot zaradi upravljanja nad stvarmi (in z ljudmi) v bližnji preteklosti. S privatizacijo, prestrukturiranjem gospodarstva, denacionalizacijo, divjo privatizacijo, različnimi sanacijami, stečaji, dokapitalizacijo, raznimi privatizacijskim programi, iskanjem kupcev (tudi tujcev), z raznimi nepravilnostmi v državnih in gospodarskih razpisih itd., v čemer je doslej čutiti veliko privatizacijskega romantizma in pretiranih pričakovanj, prihaja tudi do preraždelitve družbene moći ali vsaj vplivov nanjo, zato je upravičeno domnevati ne le, da lahko pride do socialne eksplozije, ampak tudi, da se bo oblikoval nov kriminal. Nov kriminal, ki izhaja iz kapitalizma in ki ogroža kapitalizem z različnimi oblikami korumpiranja v poklicni recipročnosti

z erozijo morale, prilagajanjem strategij, izkorisčanjem na škodo predvsem nižjih družbenih slojev, z odpuščanjem delavcev (tudi zaradi tehničkih presežkov), zlorabljanjem okolja, ljudi in priložnosti za podjetniško in zasebniško bogatenje v svobodnem tekmovanju in pridobivanjem vpliva v politiki. Že sedaj nastajajo, predvsem z razdružbljanjem premoženja, ki je bilo skupna last in smo ga tudi ustvarili skupaj s prenašanjem različnih bremen (nekateri bolj, drugi manj), različni moralni problemi, ki se razraščajo tudi v politične.

Res, da je prav v zvezi s tem slovenska skupščina ustanovila na podlagi 93. člena Ustave Republike Slovenije svojo »Komisijo za celotno proučitev okoliščin, posledic in pojavov oškodovanja družbenega premoženja«, ki naj bi parlamentarno preiskovala problematiko na določenem področju, toda deviantnost v zvezi s tem premoženjem kaže, da je položaj v Sloveniji »ušel iz rok« in ga nihče ne obvladuje, kljub nekaterim prizadevanjem državnih in drugih organov, ki se kakorkoli lahko vpletajo v ta vprašanja, tako represivno, informativno, politično, ali še kako drugače.

Problematika, ki jo načenja ta sestavek, nedvomno sodi v širši sklop t. i. gospodarske kriminalitete in je kot podjetniškoposlovna deviantnost le njen manjši, toda nevarnejši del. V kriminologiji so ji podobni, kolikor se v marščem z njo ne prekrivajo, belovratniški, orga-

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri PF Univerze v Ljubljani, 61000 Ljubljana, Kongresni trg 12.

nizacijski, korporativni, poklicni, komercialni, strukturalni in sploh asociativni in še kak drug podoben kriminal, ki je »per se« in hkrati »inter se« tudi izraz sodobnega gospodarskega življenja, največkrat prikrit, neviden in zato toliko bolj nevaren, hkrati pa vedno v nasprotju s splošnimi etičnimi standardi in ne le gospodarsko poslovno in podjetniško moralno.

Celoten pogled na podjetniškoposlovni in podoben skupinski ali posamezniški kriminal, kljub različnim opredelitevam, pri čemer gre vendarle večinoma za korist firm, je še toliko bolj zanimiv, če ga vpletamo v kontekst (s katerim se danes začenja razmišljati) »intelligent corporation, corporate intelligence, business ali collective oziroma social intelligence«,¹ kar pologoma začenjajo razvijati zlasti na Zahodu. Mi pa mu bomo z določeno časovno razdaljo sledili, kolikor bomo hoteli »hoditi vštric« z zahodnim kapitalizmom. S tako zastavljeno zamislio podjetniškega delovanja nastajajo nove možnosti, ne le za učinkovitejše gospodarsko delovanje, poslovanje, vodenje in upravljanje oziroma sploh management, ampak tudi ugodnejše razmere za razvoj kriminala v gospodarskem življenju z ustreznim kriminalnim zlorabljanjem poslovnih priložnosti, kar bo podpirala vsestranska obvezenost oziroma informiranost, analitičnost, iznajdljivost, pravočasnejše reagiranje, tekmovalnost, diskretnost, tja do zbiranja najrazličnejših koristnih informacij in ne nazadnje njihova uporaba v deviantnosti. Ali drugače povedano, z »intelligent corporation« se lahko katerikoli gospodarski kriminal še bolj »asociira«, postane še uspešnejši, previdnejši, bolj nedostopen in ga bo težje odkriti, ker se je sposoben upirati državnemu kontroli. Le-ta pa je že doslej doživljala največje neuspehe prav pri nekonvencionalnem gospodarskem kriminalu, ki ga ustvarjajo mednacionalne družbe, podjetja, organizacije in tudi država z raznimi mehanizmi.

Pripravljenost delati kazniva dejanja za tovrstne subjekte je gotovo drugače motivirana kot tista deviantnost, ki ima zasebniške cilje. Zato je tu tudi teže razločevati kriminalno od nekriminalnega vedenja, zlasti pri izrabljaju kriminogenih prijemov v ekonomiki in njenih krizah. Teh pa prav pri nas v zadnjem času ni tako malo. Od tod tudi potreba po »samovaranju« pred različnimi oblikami gospodarskega

¹ Glej, Sigurdson/Tagerut: The Intelligent Corporation — The privatisation of intelligence, London 1992, 199 strani.

kriminala, v katerem podjetniškoposlovna deviantnost predstavlja le eno izmed podvrst. V prihodnosti bo gospodarski kriminal verjetno najpomembnejša oblika kriminala zlasti v naši družbi. In kakršnakoli naj bi ta družba že bila, mora računati z deviantnostjo v poslovanju tako gospodarstva kot države. Kajti tudi »kriminal je družbeno razmerje«,² le da ga pogosto slabo domemajo.

1. Politika in gospodarjenje

Gospodarjenje in politika sta že od nekdaj med seboj povezana in se tesno prepletata, čeprav si marsikatero področje družbenega življenja močno prizadeva, da bi se ločilo od politike. Poleg znanosti so to gotovo tudi poslovnost, poklicnost, gospodarjenje in še kaj. Toda politične potrebe, zlasti birokracije, so povsod takoj močne, da je politika nenehno motivirana, da se penetrira v mnoge dejavnosti, ki naj bi potekale po njenih zamislih, ne glede na to, za kakšne smeri gre in kakšne cilje si zastavlja v programu. Gospodarjenje pa je zato, ker ustvarja nove vrednosti, ki povzročajo v družbenem življenju nenehno tekmovanje in s tem napredek, najzanimivejše tudi za politiko, kakršnakoli bi že bila in v kakršnemkoli družbenopolitičnem sistemu je. In če ne gre drugače, si prilašča uspehe, ne nazadnje tudi s politično korupcijo, podobno kot gospodarjenje v marsičem korumpira politiko, ne le neposredno, marveč tudi z ustvarjanjem ustreznih lobijev, ki mu omogočajo bodisi preko zakonodaje bodisi kako drugače dobiček, lažje in predvideno prilagajanje, ustvarjanje slovesa, podobe v javnosti itd., tja do monopolov in še česa.

Ideološka hegemonija politike nad gospodarjenjem in njuni obojestranski vplivi tako na moralo, zakonodajo, porazdelitev moči in oblasti, je zato izredno pomembno družbeno in kriminalnopolično vprašanje. Pri tem se predvsem pojavlja vprašanje odgovornosti, ne le v uspešnosti in smotrnosti gospodarjenja, ampak tudi v zakonitosti, enakosti pred zakonom, v svobodi in še čem, kar pogosto ni brez političnih posledic, če že zanemarjamo tista družbena razmerja, v katerih naj bi bilo gospodarstvo in ustvarjanje dobrin eno izmed ključnih vprašanj družbenega razvoja.

² Pearce/Tombs v Issues in Realist Criminology, s. 71.

Moderno družbo označuje zlasti to, da kolikor toliko enakomerno omogoča nastajanje in delovanje tako politične kot gospodarske elite, z njuno porazdelitvijo moči na regionalni in na nacionalni ravni. Za obe je značilno, da si tako ali drugače prizadevata za dominacijo nad družbenimi kontrolnimi mehanizmi ali jih celo ustavljata tako, da so pod ustreznim nadzorstvom. Nadzorstvo oziroma »kontrolizacija« pa nikoli ne poteka brez želja po vplivanju, pa če so izhodišča za reševanje večne dileme, »kdo nadzaruje nadzorovalce«, še tako nepristranska in regulirana. Kajti, oboje je pogosto zelo navidezno in prirejeno za vsakdanjo (politično) rabo. Tudi zato se še posebej ponujajo vprašanja, kakšna je zakonitost v gospodarjenju, koliko je gospodarjenje nadzorovano, koliko regulacije še prenese gospodarjenje, kakšna je ta regulacija glede na cilje (česa — politike, gospodarstva?) itd. Kajti, v gospodarjenju se nikoli ne izražajo le gospodarski interesi, marveč še potrebe raznih slojev, lobijev in raznih skupin, pa tudi najrazličnejši drugi nameni, kot so nacionalni, socialni itd., in ne le politični.

Gospodarjenje je torej pod vplivom prenekaterih interesov, čestokrat ideologiziranih in politiziranih, tako da marsikatero regulacijo dojemata, če ne kot **pravni nihilizem**, pa kot **juridični optimizem**. Zato v njem samem nastaja nemoralna pa tudi razlogi za mejno moralo, motiviranost za omejevanje moči strank, prizadevanja za različne spremembe, tja do obhajanja in kršenja norm. Od tod seveda tudi **politični in gospodarski vpliv na kriminal v gospodarskem svetu**, povzročenem ne le čisto zasebniško, ampak zlasti storjenem podjetniško, zaradi obdržanja na tržišču, gospodarske rasti, zaradi konkurenčnosti, širjenja porabništva, zaradi plačevanja dolgov, tja do ohranjevanja plač ljudem, kajti gospodarski subjekti imajo tudi svojo socialno funkcijo za ljudi, ki jih zaposlujejo, in to je zanje (kolikor ne gre za zasebne lastnike proizvajalnih sredstev) marsikdaj prav tako pomembna vloga, kot so druge gospodarske.

Sedanji čas z nastajanjem tujega lastništva v slovenskem gospodarstvu prinaša nova vprašanja, drugačna razmerja politike in gospodarjenja in nove možnosti deviacij z gospodarskim, podjetniškim, organizacijskim, belovratniškim, strukturnim ali kakim drugim kriminalom. Zato bomo spoznavali nove politične kazalce³ gospodarskega kriminala z ene plati in politizi-

rano ogrožanje gospodarjenja z druge, ki se bo tudi internacionaliziralo, in ne bo več storjeno le na nacionalni ravni, kar bo toliko bolj neprijetno. Najnevarnejši je gotovo organizirani gospodarskopolovni kriminal, ki bo presegal slovenske meje in bo poleg legitimnega dobička »izvažal« še vrednost, pridobljeno na nezakonit način in z nelegitimnimi sredstvi. Da mu bo to uspevalo, se bo moral kot vsak drug organizirani kriminal nujno povezovati s politiko, kar že doslej kažejo nekatere velike gospodarskopolitične afere, ki bolj dvigujejo prah kot dosti bolj številne manjše.

2. Kriminal dominacije

V podjetniško deviantnost štejejo zlasti: administrativne kršitve, predvsem tiste, ki zadevajo ureditev gospodarskega delovanja, različna dejanja zoper okolje, finančne oziroma davčne prestopke, dejanja, ki se nanašajo na delavsko zakonodajo, kršitve norm, ki urejajo proizvodnjo, nemoralno oziroma neustrezno delovanje.⁴ Ali še nekoliko podrobneje: nasilniška belovratniška dejanja oziroma tista, ki so v gospodarjenju fizično nevarna ljudem, kriminal zoper podjetniške organizacije, vladno korupcijo, podjetniško določanje cen, goljufanje potrošnikov in utajevanje davkov.⁵ Evropski komite za vprašanje kriminala⁶ priporoča, da bi med gospodarski kriminal v širšem smislu uvrščali: kartelni kriminal, goljufije z zlorabljanjem gospodarskega položaja multinacionalnih podjetij, goljufivo pridobivanje ali zlorabo državnih ali mednacionalnih organizacijskih pooblastil, računalniški kriminal, lažna podjetja, ponarejanje zaključnih računov in računovodsko kriminalitetu, goljufije, ki zadevajo gospodarski položaj in podjetniški kapital organizacij, podjetniške kršitve varnostnih standardov in zdravstvenega varstva zaposlenih, goljufije, ki ogrožajo kreditorje, goljufanje potrošnikov, nelojalno konkurenco, finančni kriminal in utajo družbenih stroškov podjetij, carinske kršitve, dejanja, ki zadevajo denarno in devizno regulacijo, kriminal v zvezi z delnicami in bančništvom ter ekološka kazniva dejanja.

Isti vir še posebej opozarja na nevarna kartelna dejanja na škodo potrošnikov, ki jih je treba zavarovati, zlorabe multinacionalnih, ki se

⁴ Shichor, s. 72.

⁵ Prav tam, s. 76—77.

⁶ Economic Crime, s. 11—12.

³ Glej podobno: Vračar, s. 42.

zlasti spuščajo v korupcijo, carinske kršitve, devizne prekrške, zlorabljajo delavsko zakonodajo v posamezni deželi in kršijo predpise prostega trga. Prav tako se loteva pojasnjevanja in podrobnejšega opisovanja posameznih zgoraj omenjenih dejanj. Kjerkoli po svetu in brez izjeme svarijo, četudi na splošno, pred trgovinskimi goljufijami, kršitvami tuje denarne menjave, nevestno konkurenco, tihotapljenjem, kopičenjem zalog in črnim trgovanjem, ogrožanjem okolja, »jederskim švercom«, podkupovanjem in korupcijo sploh. Skratka, gospodarski kriminal v najširšem pomenu je deviantnost, ki pri gospodarjenju zadeva tako poštenost, vestnost, plačljivost itd., kot se nanaša na finance, natečaje, bančništvo, računalništvo in različna druga dejanja, področja ali lastnosti.

Med naštetimi pojavi je večina takih, ki niso konvencionalna niti ne tipično beloovoratniška kriminaliteta, ampak ravnanja skupin, storjena za korist podjetij, organizacij, korporacij oziroma zaradi ustvarjanja prednosti nekim elitam, ki so v gospodarjenju, upravljanju oziroma managementu za kaj odgovorne v poslovнем smislu. In čeprav pri tem store tudi kaj zase, je to glede na kriminalne izkušnje vendarle kriminal močnih in kriminal dominacije. Kriminal tistih, ki družbeno in poslovno disciplino uspevajo obrati v nedopustne smeri, ker to zaradi osebnega položaja in ustreznosti podjetniške dejavnosti lahko delajo, zaradi moči nad drugimi v okolju, poslovnu svetu, na tržišču, v mednarodnih gospodarskih odnosih in še kje. To jim omogoča njihova produktivnost, uspešnost, tekmovalnost, sposobnost obdržanja v mednarodni konkurenčni, neinkriminiranost kakega nemoralnega in netičnega vedenja, podpora raznih tehnikratskih struktur, ki pričakujejo enako povračilo, obvladovanje ustreznih poslovnih informacij, zahteve po maksimalizaciji dobička itd., tja do neustreznega nadzorovanja podjetniške dejavnosti. Vse to je nedvomno zunanji okvir in hkrati gojišče za nastajanje t. i. »business crime«.

Pri podjetniškopolovnem kriminalu velja vedno upoštevati moč tistih, ki ga ustvarjajo, ne toliko zase kot za firmo, ki jo predstavljajo in posle, ki jih opravljajo, ki čestokrat privlačijo določene družbene skupine, zaradi česar ta deviantnost uživa včasih tudi politično tolerantnost.

Ponekod gre celo tako daleč, da ga stigmatizirajo kot kriminal zoper kapitalizem, ki je gotovo drugačen od deviantnosti, ki po konvencio-

nalni beloovoratniški teoriji ogroža le lastnike kapitala. Kajti podjetniškopolovna deviantnost napada regulacijo sistema. Sistem pa varuje v določeni meri ključne silnice gospodarjenja, ki so nujno potrebne za obstoj državne organizacije, tudi družbe kapitala.

Zato je podjetniškopolovna, poslovna, organizacijska, strukturalna in podobna kriminaliteta predvsem sistemski deviacija. Utemeljuje jo namen: obdržati obstoječa oziroma dosežena razmerja moči — torej dominacije. Nespoštovanje regulacije predstavlja nekakšno odstopanje od norm, ki jih ovirajo. Zato jih obhajajo, ne upoštevajo ali kršijo, da bi dosegli želeni uspeh, ter se izogibajo nadzorstvu ali ga onemogočajo. Z Alvin Gouldnerjem bi lahko rekli, da na nek način »normalizirajo represijo«⁷ na tisto stopnjo, ki jo še lahko sprejemajo — če sploh. »Namesto avtoritetu zakona se vpeljuje avtoriteta oblastnikov in mogočnikov, to pa določa celotno obravnavanje gospodarske kriminalitete.«⁸

Dominantnost se kaže tudi v možnosti upiranja regulacijam s prikazovanjem potreb podjetništva in z raznimi realističnimi možnostmi izražanja dejanske moči v gospodarjenju in politiki.⁹

3. Različnost lastnine — različnost ogrožanja

Za naše razmere se z novo družbenopolitično ureditvijo in kakovostnimi in količinskim spremembami zastavlja pomembno vprašanje, ali se z različnostjo lastnin nad proizvajalnimi sredstvi in s tem v zvezi tudi z lastništvom dobička, pojavlja možnost za različna ogrožanja kakršne-koli lastnine in s tem izrabljanja priložnosti za različen kriminal. To ogrožanje je tako interno kot eksterno, ali drugače povedano, kjerkoli po svetu nastaja kriminal znotraj gospodarskih subjektov in prav tako prihaja nanje ogrožanje od zunaj. Toda, tisto znotraj je deviantnost, ki jo v novejšem času poleg beloovoratniškega kriminala imenujejo še dosti drugače in ki jo upoštevamo v tem pisaju, da pri tem ne omenjamo še posebej državnega kriminala, ki marsikdaj prav tako sodi v gospodarjenje, le da ne izhaja iz neposrednih subjektov gospodarjenja, ampak od drugod. V obeh ozirih, tako na državni kot

⁷ Gouldner v Janković/Pesić: Društvene deviacije, Beograd 1988, s. 19.

⁸ Vračar, s. 52.

⁹ Matthews/Young: Issues in Realist Criminology, s. 93.

na podjetniški strani, gre lahko marsikdaj tudi za strukturalni kriminal, če pa že to ni, pa vsaj ustvarja **strukturno viktimizacijo**, ki je večinoma hkrati tudi terciarna, kolikor ni sekundarna, ker ogroža druge, prav tako tudi gospodarske subjekte.

Z lastniškim titularjem — zasebnim, skupinskim, družbenim, državnim, mešanim ali kakim drugim, gotovo prihaja do pluralnosti podjetij, ki bodo, glede na zmogljivost obvladovanja lastnine, identifikacijo z njo, motivacijo za ustvarjanje, ohranjevanje in povečevanje dobička ter njegovo prilaščanje ali izkoriščanje ljudi itd., temu ustrezeno varovali, kar imajo. To seveda pomeni, na eni strani, **različne oblike varstva lastnine**, kot po drugi, **različne možnosti za kriminal**, čisto konvencionalni, pri katerem je lastnik oškodovan z docela klasičnim kriminalom, kot so tativne, goljufije, zatajitve, poneverbe in zlorabe, kar obstaja že od nekdaj, saj vedno ogrožajo tistega, ki kaj ima. Kajti, kdor nič nima, mu ni kaj vzeti. Tisti, ki nič nima, pa je vedno motiviran, da bi kaj imel in da bi do česa prišel, tako z nezakonitimi sredstvi kot z nezakonitimi priložnostmi.

Toda, tu nam gre za podjetniškoposlovno in podobno, predvsem kot smo rekli — sistemsko deviantnost, v kateri lastniki in zanje z vedenostjo ali brez nje — njihovi mandatarji, managerji in drugi normalizirajo represijo na njim ustrezeno raven in **izvršujejo dejanja v korist podjetja**. Kakšna je ta deviantnost, je razvidno tudi iz tega pisanja in nastaja iz lastnosti gospodarjenja s stvarmi in ljudmi v prav določenem okolju, vedno odvisno od znanja in sodobne ter razvijajoče se tehnologije. Zato teh deviacij ni mogoče, vsaj večinoma ne, primerjati s tistimi izpred 50 let, kajti danes so narava proizvodnje, tržni mehanizmi, objektivne gospodarske situacije, tudi z odkritjem »železne zaves«, tehnizacija in obdržanje na tržišču, tja do modelov moči, docela drugačni od tistih iz preteklosti.

Zato velja z drugačnimi interesnimi skupinami, z novimi oblikami lastništva, s spremenjenimi možnostmi upravljanja lastnine, z internacionalizacijo premoženja, s širšim tržiščem, z delništvom, z nastanjanjem monopolov, gospodarskimi integracijami in stečaji **pričakovati tudi nov kriminal**. Nov kriminal, ki ne bo le domač, ampak tudi transnacionalen in multinacionalen in v katerem bodo tako tujci kot domačini storilci kaznivih dejanj. Ta kriminal bo povezan

z gospodarskim sistemom družbe in bo vedno spremjal legitimno gospodarjenje kot njegova alternativa pod površjem, tudi zaradi skupinsko-podjetniških interesov, ciljev posamezne gospodarske organizacije ali celo vrste lastništva, korporacijskega modela in lastniške funkcije.

Z **gospodarnostjo kot vrlino** se hkrati vedno pojavlja gospodarjenje kot kriminal, bodisi kot nadomestilo bodisi kot dopolnilo ali spremljajoča dejavnost, ki sili tudi v pranje denarja. Pomembne so razmere in vzdušje, v katerem lahko prihaja do spodbud za deviacije, ki jih gospodarjenje omogoča bolj kot katerakoli druga človeška dejavnost, ker je obenem tudi bolj ustvarjalna in je hkrati od nje odvisno vse drugo. Zato še toliko bolj velja v njej iskat razloge za vzročnost deviantnosti, čeprav ključ zanjo vedno nosijo storilci. Toda, vedno je laže pričakovati, katere stranske posledice ustvarjajo prav določeni gospodarski tokovi ali razmere, kot pa domnevati, kateri ljudje se bodo pojavljali kot gospodarski devianti. Kdo je deviant, storilec, kriminalec itd., pa je vedno odvisno od prijetja in nazadnje od dokazane krivde. Podjetniškoskupinski, poslovni in podoben kriminal pa je predvsem kriminal »spoštljivih«, ki jih je v vsaki družbi sicer zelo veliko, toda kljub njihovi nepoštenosti so povsod po svetu razmeroma zelo malo obravnavani kot taki. Glede na to je tudi pri nas pričakovati, da bo ob **različnosti lastnine in različnosti ogrožanja, dejansko procesiranega relativno malo nepoštenega gospodarjenja**, in to docela v skladu s strukturalistično teorijo, po kateri je pravo odraz nasprotij in konfliktov, ki jih želi reševati.¹⁰ Zato naj bi bili pozorni do sedanjih in prihodnjih inkriminacij in tistega, kar bi bilo treba inkriminirati, ob upoštevanju kapitalističnega etosa, ki temelji na maksimalizaciji dobička in prostega tekmovanja, kar pogosto ni združljivo.¹¹

4. Kriminal, povezan z reformo našega gospodarskopolitičnega sistema

V naših novejših družbenih razmerah gre poleg političnih sprememb tudi za preraždelitev družbenega premoženja in s tem v zvezi (vsaj pričakuje se) za drugačno strukturo vodenja družbe. Zato je slovenska družba gotovo zanimivo socialnopsihološko, kriminološko in kriminalnopolitično vprašanje, dokaj povezano s kri-

¹⁰ Chambliss/Seidman v Poveda, s. 249.

¹¹ Conklin v Shichor, s. 69.

minalno etiološko in fenomenološko problematiko, ne le za nastajanje deviantnosti nasprost, ampak še posebej za različne možnosti podjetniškoposlovnega in drugega, morda tudi državnega ogrožanja. Kajti na pohodu je podjetniški kapitalizem, nastajanje različnih mogočnikov, pričakuje se »pravična« (!) privatizacija, transformacija družbenega premoženja, ki naj bi prinesla napredok in razvoj, zaustavila recesijo, nov ekonomski sistem naj bi uvedel motiviranost za dobiček, družbenopolitične razmere naj bi se stabilizirale in omogočile enakopravno vključevanje v evropsko tržišče, nelikvidna podjetja naj bi se odpravila, sanirala s stečaji ali kako drugače, da bi bila sposobna tekmovati in se obdržati v mednarodni konkurenji itd. Podjetnik naj bi ravnal kot homo oeconomicus, ki naj s svojo sposobnostjo tudi družbi pomaga do napredka.

Prehodni čas postaja v kriminalnoetiološkem, kriminalnopolitičnem, družbenomoralnem in ne le v gospodarskem smislu čedalje bolj problematičen. Kajti, na stotine podjetij s stotisočimi zaposlenimi ima blokirane račune, stotinam podjetij le moratorij zadržuje stečaje, brezposelnost se nenehno povečuje in v največja slovenska podjetja vdirajo tujci, bolj z močjo kot s kapitalom. Bati se je, da bo v Sloveniji ustvarjen trud odtekal v tujino. Privatizacija (divja ali legalna) ne jamči, da se bodo uresničile zamisli o njenem prispevku k razvoju, kažejo se napsrotne tendenze, grozi čedalje večje odpuščanje delavcev, ne nazadnje tudi z vračanjem velikih kmetijskih in gozdarskih površin. Veliko podjetij le životari, rudnike zapirajo, z železariami ne vedo kaj početi in večina južnih trgov je zaprtih, zaradi česar se kopijo zaloge in je ovrana proizvodnja. Družbeni produkt upada in prav tako akumulacija slovenskega gospodarstva, ki je dvakrat manjša od izgub. Zaradi strankarskih nesoglasij, boja za oblast, raznih političnih in gospodarskih lobijev, še ni najbolj ustrezne zakonodaje. Kršene so pravice zaposlenih in prihaja do malodusja, občutkov brezperspektivnosti in nezaupanja oziroma anomičnosti in družbene dezorganizacije globalnih razsežnosti, v kateri so mali ljudje prepričeni razmeram in sami ne morejo ničesar storiti. Škoda ni le kratkoročna, marveč ima lahko daljnosežne posledice, in prišel je čas za kriminal, tako malih kot velikih. Nekatere kontrolne inštitucije so izgubile svojo moč, novih potrebnih še ni, stare in utečene pa ne delujejo zadovoljivo. Zato je

normalno, da prihaja do pridobivanja kapitala na lahek, špekulativen, neetičen in nezakonit način. Z družbenim kapitalom nastajajo zasebna podjetja, njihovi ustanovitelji pogosto izigravajo obstoječe in pomanjkljive predpise, kupujejo nepremičnine, opremo in drugo pod prometno vrednostjo, si prilaščajo vse funkcije upravljanja, vodenja in nadzorovanja. Povrh vsega se je denarna masa v državi nepričakovano povečala, ob hkratnem upadu proizvodnje ter neusklajenosti politike, globalnega gospodarjenja in financ (tečaji, cene, davki, javna poraba, obresti, inflacija itd.).

Niso redki, ki poceni prihajajo do premoženja. To jim omogoča družbeno vzdušje s poslovno nemoralno in neupoštevanjem etičnih standardov gospodarjenja. Gotovo je tudi vojna v bližini prispevala k razkroju etičnosti v medčloveških odnosih in pogledih na poštenje. Zato živimo v času, v katerem velja pravilo »znejdi se«. Prav to pa nujno terja ustrezno razmejitev zakonitega od prepovedanega in omejevanje kriminalnih interesov tudi v poslovnom svetu z inkriminacijami nezaželenega gospodarskega ravnanja, zlasti elit, novih podjetnikov in družbenih povzpetnikov. Čas zahteva zatiranje prikrite in črne ekonomije ter varovanje novih družbenogospodarskih odnosov. Iskanje titularjev premoženja ne bi smela obvladovati stihija in brezobzirnost, sploh pa ne kriminal, nepoštenost in pridobitništvo za vsako ceno in brez meja.

Normalno je, da komercialne motivacije dajo pogum ljudem tudi za gospodarski in sploh podjetniškoposlovni, skupinski, organizacijski in podoben kriminal. Toda, tole prehodno obdobje bi morali bolj nadzorovati tudi zaradi pravičnosti in enakosti ljudi v družbeni skupnosti, pa čeprav postaja kapitalistična in s tem domnevno bolj demokratična. Zato »svobode« zagotovo ne gre videti v razbrzdani privatizaciji, razen se veda če je družbeni (?) moto — razdružbljati premoženje za vsako ceno in če na »divji« način toliko bolje, ker je manj dela z njim. Iz tega razloga se dogaja, da mnogi neposredno izrabljajo družbene vire za osebne, zasebne ali skupinskopodjetniške koristi in si ustvarjajo kapital za prihodnost. To pa vpliva tako na kriminal kot na družbeno strukturo. Zato toliko bolj velja ustvarjati poslovno moralno in spremljati nove oblike kriminala v spremenjajočih se gospodarskopolitičnih razmerah, kajti akumuliranje kapitala v zasebništvu se pri nas čedalje močneje navezuje na deviantnost.

5. Podjetniško vedenje

Podjetniško vedenje je na splošno razumno, preračunano in z dobičkom motivirano ravnanje, ki ne uporablja sile, marveč modrost, prepričevanje, vživljanje in napredku prilagojeno reagiranje z namenom spremeniti položaj v korist akterja. Kot pravi Bequai: »Vsaka kriminalna prizadevanja imajo dve značilnosti: namen in modus operandi.«¹² To velja za vse človeško delovanje, le da je zanj ključno vprašanje, na katere strani zakona kdø kaj počenja, tudi pri gospodarskopolovni dejavnosti, ko na račun možne žrtve skriva svoj pravi namen in jo pogosto pripravi, da marsikdaj sama pristaja na lastno oškodovanje. Seveda ne gre vedno za to, da postane žrtev, kajti dosti gospodarskega kriminala se dogaja v nepersonaliziranih razmerjih, ob socialni distanci in v položaju, ko obe strani v kriminalnem paru nimata nič skupnega in je viktiniziranje za določene »trpeče« pogosto čisto naključno in največkrat se tudi ne ve, kdø je, ali bo, oškodovanec (npr. ekološki kriminal, oškodovanje kupcev, proizvodnja škodljivih ali nevarnih izdelkov itd.).

Za podjetniško vedenje so značilni: ustvarjalnost, produktivnost, hitrost, učinkovitost, gospodarnost in predvsem dobičkanosnost. To so gotovo vrline, ki zahtevajo ne le ustrezeno osebnost, marveč tudi veliko lastnosti, včasih tudi z negativnim predznakom. Toda, če je veliko dejavnikov, možnosti in ljudi, ki se nagibajo k nečemu, kar je čislano ali pričakovano tudi zaradi družbenopolitičnih razmer (kot trenutno pri nas v Sloveniji), potem se marsikaj, kar je bilo poprej negativno ovrednoteno, spreminja v pozitivno. Iz tega razloga nastajajo prav v gospodarjenju različni, temu primerni institucionalizirani interesi po eni strani, ki temelje na laissez-faire delovanju, hkrati ko se po drugi rojeva nekakšen gospodarski kvazi- ali parakriminal, ki ob raznih makroekonomskih ukrepih izrablja možnosti za ustvarjanje dobička, pridobivanje lastnine, kopičenje kapitala in porajanje nepoštovnosti.

Sistem prostega trga v mednarodnih razsežnostih in podjetniško vedenje nujno internacionalizirata nastajajoči položaj in s tem dobiva tudi tovrstna deviantnost drugačen pomen, še posebej s prenašanjem vrednosti iz enega kraja drugam, čestokrat tudi v tujino. Prav na to pa velja biti pozoren zlasti pri nas, »ob razprodaji«

družbenega premoženja, ki mu hite najti lastnika, pod domnevnim pričakovanjem ustvarjanja večjega dobička. Toda kar je ključno tudi za kriminalno politiko v gospodarjenju je gotovo varovanje družbe pred zlorabami, ki so jih najbolj večji tisti, ki v gospodarskih subjektih lahko delajo. Le-ti v svoji podjetniški dejavnosti, ki pa je vendarle do neke mere regulirana z namenom varovati nacionalno bogastvo, dostikrat ravnajo docela drugače, ne da bi bili v nevarnosti, da jih bodo odkrili.

Gospodarskopolovno deviantnost omogoča najrazličnejše povezovanje s centri moči, že zaradi narave kaznivih dejanj na tem področju. Zato tolerirajo prenekatero deviacije tudi zaradi različnih interesov, če že ne zaradi neizdeланosti protiukrepov in zamegljenosti pogledov na prihodnost. To še zlasti velja za družbe, kjer politične sile s svojimi ideologijami, kolikor jih sploh imajo, ne vedo povsem dobro, kam gredo. In če že vedo, kaj bi radi, jim ni znano, kako to doseči. Take razmere tudi v gospodarskopolovni dejavnosti omogočajo različna kriminogena in korupciogena stanja in pogoje za etiopatogenezo nemoralnega in nepoštenega poslovnega vedenja in različne tipologije kršitev, ne le pravnih, ampak tudi poslovnomoralnih norm. In namesto da bi šteli marsikatero dejanje, vedenje in ravnanje kot moralno zavrnjeno in bi ga obsojali kot nedopustnega, doživlja priznanje, zgledovanje in občudovanje. Prihaja do sprevrženosti vrednot, do javne popustljivosti, do lojalnosti ali pa vsaj strpnosti do množice deviantov, namesto da bi družbeno nadzorstvo preverjalo dejansko stanje in skrbelo za pravočasno regulacijo.

Bati se je, da je ustreza neinformiranost ena izmed ključnih pomanjkljivosti opazovanja podjetniškopolovnega vedenja in ustreznega reagiranja nanj. Gospodarjenje nedvoumno zahteva svobodo, če naj bo učinkovito. Toda, vsako človeško ravnanje je podvrženo nekim pravilom in pogosto narava dejanja terja ukrepanje, če si posamezni subjekt dovoli preveč in na škodo drugih. Zato je tudi gospodarska dejavnost v veliki meri moralna dejavnost in kot taka nikoli ne bo sama sebi namen. Ker ji je cilj vedno dobiček, poleg marsičesa drugega, je doseganje tega dobička povsod omejevano, vsaj do neke mere, kolikor ni obremenjevano s plačevanjem obveznosti, odvisno od stopnje profitabilnosti.

In ker je tako, je obdržanje čim večjega dela dobička, pridobljenega tako regularno kot ile-

¹² Bequai, s. 13.

gitimno, vedno težnja gospodarskih elit, tako skupin kot posameznikov. Tu pa nastaja vprašanje inkriminiranja, nadzorovanja, odkrivanja in procesiranja dogodkov in zlasti nosilcev, kar kor tudi resocializacije deviantov. Zato kriminalna politika katerekoli družbe bolj obvladuje konvencionalno deviantnost kot pa gospodarsko-poslovno, kjer gre tudi za drugačne interese in drugačne devante in čestokrat tudi drugačno krivdo, pa tudi viktimalizacija ni vedno direktna. Od tod vprašanje, »kakšno etiko sploh potrebuje poslovnost«.¹³

6. Meje represije

Gotovo sta represivnost in kriminalizacija dosti lažje določljivi, če gre za konvencionalni oziroma t. i. klasični kriminal, ki se dogaja že od nekdaj v zgodovini človeštva z določeno vztrajnostjo, zlasti povezano z nasiljem in koristoljubnostjo. To še toliko bolj, če gre za posameznika z njegovimi razlogi za deviantnost v socialnem okolju, ki ga navadno tudi oblikuje, da je takšen, kakršen je. Tudi podjetniškoposlovni, podjetniškoskupinski, organizacijski, belovratniški in še kak drug podoben kriminal določa ekonomskopolitični sistem tako v etiološkem kot v kakšnem drugem smislu. Zato je danes dokaj jasno, da je tovrstna deviantnost v dokajšnji meri odsev razmer, v katerih se dogaja in posledica reagiranja nanje, tudi v smislu oviranja podjetniške svobode.

Gospodarjenje na splošno nerado prenaša omejitve. Hkrati gre v njem za dejavnosti, ki so zaradi vsebine včasih tudi diskretne, tekmovalne in celo brezobzirne, čestokrat visoko strokovne in zato nenehno napredajoče, ki dajejo ton razvoju, ki vedno zahteva določeno tveganje in hkrati domiselnost, ustvarjalnost ter mednarodno povezovanje. Skratka, gre za delovanje, ki omogoča kriminalnemu svetu dosti drugačen položaj, dosti bolj sprejemljiv, precej odpustljiv, razumevajoč, kolikor včasih ne celo občudojoč, zlasti zaradi ustvarjalnosti pri pridobivanju dobička. Od tod dvoje pomembnih okoliščin: velika prikritost tovrstnih deviacij in težavna prijemljivost po eni ter previdnost inkriminiranja po drugi plati, morda tudi zaradi strahu pred oviranjem svobode pri gospodarjenju s stvarmi. Povrh vsega pa je glede na izhodišča sodobnega postindustrijskega kapitalizma marsikdaj težko določati oziroma razmejevati dobro od zla in svobodno od reguliranega delovanja. Toda

regulacijam se nobena družba ne more odreči, niti zaradi dohodka, ki ga mora zajemati od neke dejavnosti, ne zaradi urejenosti posameznih družbenih odnosov, ki se z vso neizprosnostjo izražajo skozi gospodarjenje, ne zaradi pomembnosti določenih področij, ne zaradi sprejemanja ali zavračanja nekaterih dejavnosti, ne zaradi narave prav določenega družbenopolitičnega sistema in še česa. Skratka, vsaka država, ne glede na to, kakšni so gospodarski lobiji v njej, ali pa prav zaradi njih, kaže svoj interes v gospodarstvu oziroma proizvodnji, na tržišču, v prometu, prodaji in mora skrbeti še za potrebno disciplino, če naj se ne razsuje v anarhijo. Zaradi tega ne-nehno nastajajo konflikti med ideologizirano podobo družbe na eni strani in gospodarstvom z managerji, lastniki, delodajalcji in podobnimi na drugi strani. Doseganje koristi (pridobitev koristi je vedno škoda za drugega) naj bo vedno do neke meje omejeno, razsojanje o tem pa prepričeno družbenemu nadzorstvu, ki je bolj ali manj neodvisno od države, glede na mehanizem, katerega vlogo opravlja.

S tem pa nastaja pomembno vprašanje, kakšna je ali kakšna naj bo gospodarska kriminalna politika. Politika, ki sega od opredeljevanja, kaj je deviantno, prek odkrivanja in pregona, do sojenja in »resocializacije« deviantov oziroma kaznovanja za gospodarski nekonformizem. Zaradi prikritosti gospodarskih deviacij in sposobnosti deviantov ubraniti se pred represijo, nikoli ne vemo, kaj se v resnici dogaja, hkrati ko prijeti ne predstavljajo pravega in resničnega vzorca deviantov. Družbena reakcija, zlasti zoper gospodarski kriminal, je najbolj nebogljena tudi zaradi strpnosti do nekorektnega delovanja podjetij. Zaradi te strpnosti prihaja do večjega namenjanja pozornosti posameznikom v podjetjih, organizacijah in državi, namesto da bi se ukvarjali s tem, kako kot mehanizmi opravljajo svoje vloge v družbeni skupnosti in predvsem za ljudi. Kljub novim načrtom boja zoper t. i. gospodarski kriminal pravo pretežno sankcionira vedenje posameznikov znotraj podjetja. Tovrstno represivno preprečevanje, ki je že vnaprej obsojeno na neuspeh, zanemarja organizacijo in nevarnosti, ki prihajajo od nje, zaradi škodljivosti njenega delovanja, čeprav je tudi to ponekod penalizirano, toda ne kot kriminal.

V svetu vendarle prihaja do različnih modelov regulacije (pravosodnih, razumskopravnih, gospodarskih in konfliktnih),¹⁴ ki naj preprečujejo

¹³ Clarke, s. 231.

¹⁴ Frank/Lombness, s. 5—6.

podjetjem delati škodo drugim. Le-te so čestokrat posledica prevelikih regulatornih pričakovanj države, kar je deloma očitno tudi pri nas. Zato so pričakovanja tudi predraga, v primerjavi s stroški za morebitno vzdrževanje, čeprav ne le kazenske, ampak tudi upravne in civilne, pa tudi kakšne druge, zlasti deontološke odgovornosti, s prenekaterimi stigmatizacijskimi in degradacijskimi ceremoniali. Na splošno **kriminal podjetij nikjer ni zadovoljivo opredeljen**, kljub priporočilu Evropske komisije za vprašanja kriminalite, po katerem naj bi preudarili »možnost rabe koncepta kazenske odgovornosti podjetij ali vsaj uvajali druge načine, ki bi služili istim namenom glede gospodarskih kaznivih dejanj«.¹⁵

V glavnem je še vedno posameznik tisti, ki je kazensko odgovoren, kaznovan — zaporno ali denarno (če sploh), ali vsaj poklicno diskvalificiran (to naj bi bila celo glavna kaznenost), žrtvi pa povrnjena škoda. Toda žrtvi ne more povrniti škode posameznik, marveč le podjetje, kar vendarle kaže tudi na tovrstno krivdo ter odgovornost. Zato naj bi **podjetja zadele predvsem organizacijske, ekonomske, gospodarskomoralne, statusne, zaznamovalno-sramotilne in podobne sankcije z alternativnimi oblikami varstva ogroženih**, ki naj jih spreminja ustrezna publiciteta tudi zaradi »public disgrace«¹⁶ o njihovi podobi, primerne kontrolne strategije (tudi notranje), razne civilnopravne možnosti, predvsem pa nadomestilo škode žrtvi kot kazenskopravni ukrep in še kaj. Toda »kazenskopravna prevencija« je le ena plat odzivanja zoper podjetniškoposlovni kriminal, ko je dejanje že storjeno. Več bi bilo treba narediti, da do njega sploh ne bi prišlo. To pa je povsod poseben problem, ki odraža tudi problem družbene strpnosti do deviacij spoštljivih.

7. Podjetniškoposlovna odgovornost

Deviantnost, povzročeno v gospodarskih subjektih, ne glede na to, kdo je oškodovanec — potrošniki, druga podjetja, država, neka vrednota ali kdo drug, vedno storijo ljudje. Karkoli se zgodi takega, kar je v skladu s pravnimi normami ali poslovno moralno, so zadaj ljudje. Čisto dobro se ve, kaj je v podjetjih konvencionalna kriminaliteta, bolj problematično pa je, kadar gre za podjetniškoposlovno, organizacijsko, poklicno, belovratniško ali kakšno drugo

podobno deviantnost, ki čestokrat vzbuja dvom zaradi nejasnosti, mejnih primerov, neregulacije kakega stanja, nečiste razmejenosti kake pristojnosti ipd. Vprašanje je še bolj zamotano, ko pride do ugotavljanja odgovornosti in krivde ter izbiranja sankcije, kajti gospodarjenje je po vrhu vsega pogosto tudi tveganje, predvidevanje, rizično delovanje, tekmovanje, prehitevanje drugih — skratka nekakšen boj, v katerem je, kot bi lahko rekli, **gospodarski subjekt gospodarskemu subjektu — volk** (primerjaj: človek človeku volk). Zato je poleg podjetniške zavesti dosti govor tudi o podjetniški odgovornosti, tudi kazenski.

Iz tega zornega kota so gotovo zanimivi zgodovinski trendi obravnavanja odgovornosti podjetij za deviacije, ljudi v njih, seveda različno, glede na to, ali gre za ustvarjanje lastne koristi posameznega storilca ali za **dejanja**, ki prinašajo korist organizaciji. Od tod tudi izvor pojma — organizacijski kriminal, pa še skupinski, tja do strukturalnega. Hkrati gre redno še za dejanja ljudi, ki jih store v poklicni dejavnosti. Zato spet **poklicni kriminal**. Gospodarjenje oziroma zlasti podjetniškoposlovna dejavnost je temelj za različno imenovano deviantnost, ki se ne le zaradi ljudi, marveč tudi zaradi dejanj, ločuje od konvencionalnega oziroma klasičnega koristljubniškega in čestokrat tudi nasilniškega kriminala.

Pri podjetniškoposlovni deviantnosti gre načadno za neprimerno delovanje ljudi znotraj neke organizacije, ko ustvarjajo situacije, ki so nezaželene, nesprejemljive, če ne kratkomalo prepovedane oziroma kaznive. Toda mnenja, pa tudi regulacije glede odgovornosti so deljene¹⁷ na kazensko odgovornost posameznika in kazensko odgovornost podjetja. Stališča o tem se nagibajo v glavnem k odgovornosti posameznika, čeprav so mnenja o odgovornosti podjetja prav tako močno utemeljena. Še več, menijo celo, da je lažje dokazovati tako moralno kot kazensko odgovornost podjetij kakor posameznika, kajti če je posameznik v okviru te deviantnosti kaj storil, ni delal zase, marveč za podjetje, čeprav ne bi smel, korist ima pa firma. In čeprav imajo lahko vsi ljudje v podjetju, predvsem pa elita v njem zaradi tega določene koristi, je vendarle podjetje — storilec kaznivega dejanja, za katrim seveda spet stoje ljudje.

¹⁵ Economic Crime, s. 9—10.

¹⁶ Clarke, s. 29.

¹⁷ Glej več o tem: Hochstedler, ed.: Corporations as Criminals.

Problematika odgovornosti za škodo v podjetniškopoloslovni dejavnosti je nedvomno zanimiva iz moralnoetičnih oziroma deontoloških ter iz kazenskopravnih oziroma kriminalnopolitičnih izhodišč. Ugotavljanje, spoznavanje in odločanje o odgovornosti gotovo kaže na dileme, ki jih dejavnost vsebuje in najlažje je krivdo pripisati posamezniku, čeprav je »delal« v korist, ki ni čisto njegova osebna in tudi sama motivacija ne izhaja iz njega osebno psihološko, četudi ga je spodbujevala poklicna dejavnost, v kateri želi biti uspešen. Uspešnost pa je ključni cilj podjetništva, pri čemer ga venomer ovirajo neke regulacije, ki jih težko prenaša. Od tod izhajajo spet pobude za dekriminalizacijo, za spreminjanje sistema podjetniške odgovornosti in krivde, za decentralizacijo odgovornosti, za spodbujanje samoregulativne kontrole, za razvijanje poklicne etike in seveda tudi za poudarjanje morebitne civilne ali kakih druge odgovornosti.

Spološni trendi v svetu kažejo na širjenje podjetniške kazenske odgovornosti od posameznika k odgovornosti firm. Posamezne zakonodaje, zlasti pri odgovornosti za zdravje in varnost ljudi, ne izključujejo kazenskih sankcij za podjetja, ki s svojimi proizvodi ogrožajo kupce. To gotovo pomeni razvijanje koncepta pravne osebe,¹⁸ ki od posameznika prehaja tudi na »korporacije« kot storilce. In tudi zaradi tega prihaja do večjega zanimanja za »vedenje« podjetij in odgovornost, ne le za čisto gospodarsko škodo, marveč tudi za »nasilniška« dejanja, za malomarnost pri ubojih,¹⁹ telesnih poškodbah, ogroženem zdravju itd.

Podjetniškopoloslovna deviantnost z odgovornostjo zanj stopa v ospredje pozornosti sodobnega sveta, vključno s svojim pojavoštvjem. Zato čedalje bolj prihajajo do izraza težnje po moralni upravičenosti in praktični izvršljivosti kaznovanja podjetij. Zato bi tudi kaznovalno pravo moralo bolj in hitreje slediti novim razmeram in potrebam penalizacije, kljub kolikor toliko vpeljani dihotomiji ali trihotomiji podjetniškopoloslovne odgovornosti.

8. Podjetja kot storilci

V razmišljajih o »storilstvu« je torej nemalo pozornosti namenjene podjetju kot celoti, kot subjektu z edinstvenim vedenjem.²⁰ Kajti tudi podjetja so dobra ali slaba, poštena in nepoštena,

in v katerikoli družbi ni malo mehanizmov, ki »neposlušna« podjetja prisiljujejo k discipliniranju in upoštevanju potrebnih pravil vedenja, za kar je prav tako na voljo dosti sredstev in načinov, tako formalnih kot neformalnih. Podjetja so praviloma »pravne« osebe s svojimi pravicami in dolžnostmi, ki so drugače od tistih, ki zadevajo ljudi, ki jih vodijo. Toda, tudi njihovo »rojstvo« odobrava nekdo, ki je za to prisosten, in prav tako se ukvarja z njihovo »smrtjo«, ki se kaže na različne načine, povzroča pa jo lahko tudi kriminal v podjetju samem, ki ima včasih take razsežnosti, da mora podjetje prenehati delovati. »Osebnost« podjetja, če smemo tako reči, v vsakem primeru odraža razmerja med njim in drugimi subjekti v družbenem okolju, ki jih večinoma regulira država ali pa izhajajo iz samih okoliščin delovanja, za katerega neko podjetje sploh je. Iz tega izhodišča je, za naš namen, neko podjetje tudi mogoče označevati kot pošteno/nepošteno, razvito/nerazvito, sodobno/zastarelo, rentabilno/nerentabilno, obetajoče/neobetajoče in še kako drugače, podobno kot ljudi vrednotimo po njihovih lastnostih navadno tudi pričakujemo, če ne kar napovedujemo, kako se bodo vedli v posameznih družbenih situacijah. Dojemanje podjetij kot sicer nekakšne neosebe — vendar pa kazensko odgovornega subjekta, poteka v kriminologiji že od Rossa in leta 1907 ter obsega danes eno izmed pomembnih tem v akademski literaturi.²¹ Toda po drugi plati se mnogi upirajo na kazenskopravnem področju pripisovati podjetjem lastnosti, ki gredo nam ljudem, z vsem tistim, kar imamo, da smo takšni, kakršni smo.

Ne glede na smeri vrednotenja podjetij kot osebe ali neosebe in še česa drugega, vendarle prihaja do tega, da so organizacije, podjetja, države, strukture, elite itd. povzročitelji zla kot taki in ne le samo ljudje v njih, ki pripeljejo do nečesa, kar ni v skladu z veljavnimi normami. In če gre v tem videti »jabolko spora« v čisto teoretičnem smislu, so v praktičnem pogledu tudi očitne posledice neustreznega, neprimernega, nelojalnega, protipravnega ali sploh škodljivega delovanja, zaradi česar je treba plačevati odškodnino žrtvam in kazen državi. Nesprejemljivo in koruptivno prakso vendarle ni mogoče pripisovati samo ljudem — posameznikom, četudi skupini, če kakšne kršitve niso formalno ali neformalno, zavestno ali iz malomarnosti sprejete kolikor toliko legitimno v podjetju ali

¹⁸ Bernard, s. 13.

¹⁹ Glej zlasti: Hochstedler, ed.

²⁰ Bequai, s. 22.

²¹ Hochstedler, s. 10.

v organizaciji, pogostokrat tudi zaradi doseganja vnaprej kalkuliranega kriminalnega prihodka oziroma dobička ali koristi. Zatorej podjetja ustvarjajo različne vrste škode drugim, tako državi, sebi enakim in največkrat seveda predvsem potrošnikom ali tistim, ki potrebujejo njihove usluge. Od tod tudi toliko obsojanja posameznih podjetij, ne nazadnje tudi zaradi kršitev »družbenih norm o organizacijskem vedenju«.²² Hkrati je »dobičkanostnost prej upoštevana kot primarni, če ne izključni cilj podjetniške organizacije, kot pa sredstvo za kak drug namen«,²³ čeprav so cilji lahko različni (najprej preživeti, nato ustvarjati dobiček, razširiti delovanje, kasneje uvesti inovacije v proizvodnjo itd.). S tem v zvezi pa se tudi neustreznost rabe podjetniškega kapitala lahko spreminja v kriminogeni dejavnik,²⁴ podobno kot je sam gospodarskodružbeni sistem h kriminalu napeljevalni faktor, ki z ekonomskim položajem, ob državnih intervencijah, pomanjkljivem nadzorstvu in z zamotanostjo gospodarskega življenja ustvarja spiralne učinke na raznovrsten podjetniškopoloslovni kriminal. V teh okolišinah pa moramo vedno iskati tudi značilnosti te kriminalitete in javnega mnenja o njej, vključno z ranljivostjo žrtev in njihovim zgražanjem.

Za viktimiziranje s podjetniškopoloslovnim kriminalom (pri nas npr. ustanavljajo zasebna podjetja na račun družbenega premoženja, zlorabljajo načelo, da je dopustno vse, kar ni prepovedano, zelo pogoste so različne oblike divje privatizacije itd.) ljudje niso posebno občutljivi, ker imajo pogosto »izkrivljene predstave o tem, kaj bi lahko razumeli kot kriminal«.²⁵ Njihov morebitni upor je odvisen od tega, ali gre za primarno, sekundarno ali terciarno viktimizacijo. **Pri razpršenosti terciarne viktimizacije lahko le redko pričakujemo organizirano reakcijo potrošnikov**, četudi celo država omogoča potrošniško upiranje različni podjetniškopoloslovni deviantnosti. Toda žrtve so predvsem delavci, potrošniki, davkoplačevalci, investorji, pa tudi država, delničarji, kreditorji, partnerji itd. Le redko kdaj prihaja do personalizacije škode ter individualizacije ogroženosti.²⁶ Pomanjkanje medsebojne solidarnosti je ključna lastnost žrtev podjetniškopoloslovne deviantnosti, ne le v skupinskem in-

teresu neposrednega varstva, ampak prav tako tudi pri sodelovanju, da bi oblikovali ustrezen regulativno, vključno z uspešnim delovanjem nadzorstva. Tudi iz tega razloga je podjetniškopoloslovni kriminal manj prijemušiv in njegov pregon — redkost.

Sklep

Podjetniškopoloslovna deviantnost je za slovenske razmere v prihodnosti gotovo na pohodu, tudi zaradi gospodarskih sprememb, ki se nam obetajo in zaradi priložnosti, ki se odpirajo ob nekakšnem laissez-faire delovanju ter vključevanju v svet, ki ima že doslej težave s podjetniškim, poslovnim, organizacijskim, poklicnim, belovratniškim in sploh gospodarskim kriminalom. Ne da bi politizirali pogled na ta kriminal in poslovno nemoralno, kot ju vrednotijo nekatere smeri v sodobni kriminologiji, gre vendarle opozoriti na splošno neučinkovitost policije in kazenskega pravosodja, hkrati ko vlada tako kaznovalno — kot kriminalnopolitična zbeganost, kaj sploh početi z devianti na tem področju, ki navadno ne potrebujejo nekega posebnega obravnavanja. Kajti motivacija za to deviantnost je predvsem iskanje dobička, kar je vodilo katerkoli gospodarskopolitične ureditve, le da se poti oziroma sredstva ter načini odklanjajo od dopustnosti. Toda to **dopustnost** je prav zdaj in v teh naših družbenih pogojih **mogoče različno razlagati**, odvisno tudi od tega, s kakšnega stališča jemljemo procese razdružbljanja premoženja, lastninjenja in denacionalizacije, ki jih in jih bodo spremljali tudi negativni pojavi in dogodki, vključno z naraščajočo socialno neenakostjo, nezadovoljstvom, brezposelnostjo, brezperspektivnostjo in morebiti silovitimi reakcijami zoper nezakonitost in amoralnost v družbi.

»Business is business«, bi rekli marsikje po svetu, saj ima, če naj bo učinkovit, tudi svoj cost/benefit in ceno zanj je treba plačati tudi s kriminalom. Toda to je navadno kriminal velikih, spoštljivih, sposobnih, brezobzirnih, hkrati pa normalnih ljudi z ugledom, ki tudi tvegajo, tekmujejo in se povezujejo s politiko, kolikor sploh niso v politiki in na oblasti. In prav v tem je težava ustreznega pregonskega pa tudi družbenopolitičnega obravnavanja podjetniškopoloslovne deviantnosti, z vsemi njenimi negativnimi nasledki, ki znajo spremenjati tudi okolje, in ne se mu le prilagajati. Sodobni skupinski kriminal, opravljen še z znanjem in z moderno

²² Gross v Shichor, s. 72.

²³ Conklin, s. 41.

²⁴ Economic Crime, s. 25.

²⁵ Pearce/Tombs: Realism and corporate crime, v Issues in Realist Criminology, s. 71.

²⁶ Shichor, s. 81.

tehnologijo, pa je gotovo grožnja, ki moti družbeno ravnovesje.²⁷ Zaradi svoje narave in z vsem, kar ga spreminja in povzroča, pa je često sploh dvomljiv in težko ali celo nedosegljiv, kar ustvarja dilemo, ali ne bi podjetništvu raje prej pomagali, kakor da bi ga procesirali.²⁸

Tovrstno deviantnost po svetu, pa tudi v Evropi, različno regulirajo in si hkrati povezano in skupno prizadevajo, da bi ozaveščali ljudi o njegovi nevarnosti, pa tudi ukrepali za njegovo omejevanje, zatiranje in preprečevanje. Kajti povsod se zavedajo, da tovrstna deviantnost ogroža zaupanje, znižuje družbeno moralno in povzroča družbeno dezorganizacijo.²⁹ Zaradi tega ostaja podjetniško vedenje v središču javne pozornosti, ob čemer velja posebej **opozoriti državo, da bi storila veliko napako, če bi spregledovala meje moralnosti v gospodarjenju.**³⁰ Država se namreč mora tudi na tovrstno deviantost vsklajeno odzivati, tako v preprečevanju kot pri odkrivanju, preiskovanju, pregonu in sojenju. Naša država se v temelj trenutku z ničemer od naštetevega ne more pohvaliti. Dlje ko bo odlašala, bolj bo ta kriminal ogrožal njo samo.

Kakorkoli bi to deviantnost včasih dojemali tudi kot »izumetničeni kriminal«,³¹ vzbuja v javnosti različne razlage, radovednost, občudovanje, zavračanje, tja do strahu in maščevalnosti. Od tod **ambivalentnost po eni plati in šokiranost zaradi kakih afer po drugi.** Toda podjetniško-poslovna odklonskost ne sme postati del sistema, ki se pri nas nakazuje v tem prehodnem obdobju, še zlasti ob nereguliranosti pomembnih druž-

²⁷ Bequai, s. 172.

²⁸ Pearce/Tombs, v Issues in Realist Criminology, s. 96.

²⁹ Sutherland po navedbi Kramer, v Hochstedler: Corporations as Criminals, s. 21.

³⁰ Cullen et al., prav tam, s. 127.

³¹ Economic Crime, s. 30.

benih gospodarskih vprašanj, od katerih je odvisna tudi sama družbena ureditev. Zato je javno mnenje, kakršno je, posledica mnogih dejavnikov, včasih tudi neustrezne obveščenosti. Javno mnenje je vedno mogoče uporabljati v kriminalnopolične, predvsem pa preprečevalne namene. Ob morebitnem nevtralizmu, ki ga v marsičem srečujemo pri nas, pa je treba že vnaprej pričakovati neustrezeno in nezadostno družbeno (oziroma državno) reagiranje, ki s korupciogenimi situacijami onemogoča marsikatero potrebnou posredovanje in vpletanje pristojnih dejavnikov v ustreerne in grožeče predkriminalne situacije. Teh pa v temelj času, tako glede ravnanja z družbenim premoženjem kot glede gospodarskega in poslovnega delovanja — ni malo.

Položaj, v katerem smo, naravnost kliče po ustreznih regulacijah in pravočasnem ter učinkovitem vpletanju družbenonadzornih mehanizmov v poslovni svet, tako na strani gospodarstva kot na strani države. V tem pogledu velja pozorno spremljati družbenogospodarske tokove s kriminogenimi procesi in pojave oškodovanja družbe in sploh amoralnosti in nepoštenosti. Kajti, kriminal malih in obrobnih ljudi naravnost zbledi, kljub občasni nasilniški naravnosti ob deviantnosti v poslovnom svetu, ki za družbo ustvarja čisto drugačno škodo in neznamarljivo grožnjo družbeni morali, zakonitosti in še posebej pravičnosti. Ne smemo postati družba z gospodarskimi deviacijami »brez meja«.

Družboslovne znanosti, zlasti tiste, ki se ukvarjajo s »temno platjo« človeškega življenja, pa morajo videti v tej deviantnosti nove spodbude za raziskovanje, problematiziranje in teoretičiranje gospodarskega kriminala v najširšem smislu in posameznih njegovih zvrsti še posebej.

Rokopis končan 19. oktobra 1992.

LITERATURA:

1. Andenaes, J.: Social and economic offenses: theoretical issues and practical considerations. UNAFEI, Tokyo /1978/15, s. 169—181.
2. Antonjan, J. M.; Pahomov, V. D.: Organizovanaja prestupnost i bor'ba s nej. Sovetskoe gosudarstvo i pravo, Moskva /1989/7, s. 65—73.
3. Bequai, A.: The cashless society: efts at the crossroads. New York, Wiley 1981, s. 298.
4. Bequai, A.: White-collar crime. Lexington, Heath 1978, s. 186.
5. Berk, W.: Das aktuelle Erscheinungsbild der Wirtschaftskriminalität, Kriminalistik, Heidelberg 37/1983/12, s. 623—627.
6. Bernard, T.: The historical development of corporate criminal liability. *Criminology*, London 22/1984/1, s. 3—18.
7. Bouraoui, S.: Les sociétés commerciales et le droit pénal ou les sociétés commerciales entre droit pénal économique et droit pénal des affaires. *Revue internationale de droit pénal*, Pau 58/1987/1—2, s. 9—20.
8. Braithwaite, J.: Criminological theory and organizational crime. *Justice quarterly*, Cincinnati 6/1989/3, s. 333—358.
9. Clark, R.: International cooperation in the in-

- vestigation and prosecution of economic crimes. **UNAFEI**, Tokyo /1984/26, s. 52—62.
10. Clarke, M.: **Business crime**. Cambridge, Polity press 1990, s. 251.
 11. Conklin, J. E.: **Illegal but not criminal: business crime in America**. Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1977, s. 153.
 12. **Corporations as criminals** / Ed. E. Hochstetler, London, Sage 1984, s. 168.
 13. Crowe, T.: Insurance related crime: problems, needs and solutions. **UNAFEI**, Tokyo /1988/33, s. 170—189.
 14. Davidović, D.: Savremeni problemi kriminaliteta i drugih društveno negativnih pojava u privredi i zaštita od njih. **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, Beograd 20/1982/4, s. 393—415.
 15. Di Gennaro, G.; Vetere E.: La criminalité, economica. **Quaderni di criminologia clinica**, Roma 19/1977/4, s. 503—549.
 16. District attorneys and corporate crime: surveying the prosecutorial gatekeepers. **Criminology**, London 26/1988/3, s. 505—517.
 17. Došić, M.: Društveno-kriminalistički aspekt otkrivanja privrednog kriminala. **13. maj**, Beograd 37/1984/3, s. 25—34.
 18. **Economic crime**. Strasbourg, Council of Europe 1981, s. 75.
 19. Egli, H.: **Grundformen der Wirtschaftskriminalität**. Heidelberg, Kriminalistik Verlag 1985, s. 262.
 20. Fattah, E.: Victims and victimology: the facts and the rhetoric. **International review of victimology**. Bicester 1/1989/1, s. 43—63.
 21. Frank, N.; Lombness, M.: Controlling corporate illegality. Cincinnati, Anderson 1988, s. 147.
 22. Golob, M.: Gospodarnost kot moralna kategorija. **Naši razgledi**, Ljubljana 36/1987/12, s. 354—355.
 23. Henry, F.: Capitalism, capital accumulation, and crime. **Crime and social justice**, San Francisco /1982/18, s. 79—87.
 24. Hetherington, T.: Recent developments in the English legal system and the international effect of changes on the prosecution of commercial crime. **UNAFEI**, Tokyo /1989/33, s. 157—169.
 25. Hopkins, A.: Crime against capitalism — an Australian case. **Contemporary Crises**, Amsterdam 4/1980/4, s. 421—432.
 26. **Issues in realist criminology** / Eds. R. Matthews, J. Young. London, Sage 1992, s. 179.
 27. Kraus, B.: Oštećenik u krivičnom postupku sa posebnim osvrtom na ostvarivanje imovinskog zahtjeva u adhezionom postupku. **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo**, Beograd 20/1982/4, s. 513—545.
 28. Kube, E.: **Wirtschaftskriminalität**. Kriminalistik, Heidelberg 37/1983/12, s. 600—602.
 29. Kubica, J.: Wirtschaftsstrafaten als Form organisierter Kriminalität. **Kriminalistik**, Heidelberg 40/1986/5, s. 231—240.
 30. Maver, D.: Problemi odkrivanja in dokazovanja novih pojavnih oblik gospodarske kriminalitete. **Pravosodni bilten**, Ljubljana 12/1991/3—4, s. 99 do 106.
 31. Opp, K.-D.: Wirtschaftskriminalität als Prozess kollektiver Selbstschädigung? **Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform**, Köln 66/1983/1, s. 1—12.
 32. Papeš, D.: Osnovni modeli napada na društvenu imovinu. **Pričučnik**, Zagreb 38/1990/1, s. 63—86.
 33. Pearce, F.; Tombs, S.: Ideology, hegemony, and empiricism. **The British Journal of Criminology**, London 30/1990/4, s. 423—443.
 34. Poveda, T.: White-collar crime and the justice department. **Crime, law and social change**, Dordrecht 17/1992/3, s. 235—252.
 35. Report of the 48th Seminar on prevention and control of social and economic offenses. **UNAFEI**, Tokyo /1978/15, s. 214—225.
 36. **Rethinking criminology** / Eds. J. Young, R. Matthews. London, Sage 1992, s. 164.
 37. **Role and extent of competition in improving the performance of public enterprises**. New York, United nations 1989, s. 93.
 38. Rüdiger Smettan, J.: Kosten, Nutzen und Risiko des Straftäters. **Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform**, Köln 75/1992/1, s. 19—31.
 39. Santino, U.: The financial mafia: the illegal accumulation of wealth and the financial-industrial complex. **Contemporary Crises** 12/1988/3, s. 203—243.
 40. Schlegel, K.: Desert, retribution, and corporate criminality. **Justice Quarterly**, Cincinnati 5/1988/4, s. 615—634.
 41. Schichor, D.: Corporate deviance and corporate victimization. **International review of victimology**, Bicester 1/1989/1, s. 67—88.
 42. Stüllenberg, H.: White plastic crime. **Kriminalistik**, Heidelberg 40/1986/1, s. 43—44.
 43. Tiedemann, K.: The international situation of research and legal reform work in the field of economic and business crime. **Annales internationales de criminologie**, Melun 17/1978/1—2, s. 51—67.
 44. Tiedemann, K.: La criminalité d'affaires dans l'économie moderne. **Revue internationale de criminologie et de police technique**, Geneve 28/1975/2, s. 147—168.
 45. Vasiljević, V.: O društveno štetnim pojavama u privredi koje nisu obuhvaćene inkriminacija — jedan kriminalnopolitički ogled. **Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivične pravo**, Beograd 20/1982/4, s. 417—441.
 46. Vračar, S.: Politički pokazatelji kriminaliteta u privredi. **Pregled**, Sarajevo 61/1971/1—2, s. 41 do 64.
 47. Watkins, J. C.: White-collar crime, legal sanction, and social control. **Crime and Delinquency**, Hackensack 23/1977/3, s. 290—303.
 48. Zimmerli, E.: Samozaščita od privrednog kriminala. **Izbor**, Zagreb 26/1986/4, s. 365—372.
 49. Žnidarič-Kranjc, A.: Gospodarska kriminaliteta in spremembe v družbenoekonomskem sistemu. **Teorija in praksa**. Ljubljana 27/1990/8—9, s. 960 do 969.
 50. Žnidarič-Kranjc, A.: Integracije gospodarskih organizacij kot možnost za deviantna ravnanja. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, Ljubljana 39/1988/3, s. 210—217.
 51. Žnidarič-Kranjc, A.: Optimalna privatizacija — morala, etika, ekonomija. **Teorija in praksa**. Ljubljana 28/1991/3—4, s. 256—268.

Seznam uporabljene literature pripravila
Marija Milenković

Business Enterprise Deviancy

Janez Pečar, L. L. D., Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Kongresni trg 12, 61000 Ljubljana, Slovenia.

Socioeconomic changes in Slovenia have created conditions which are very favourable to business enterprise deviancy, completely different from that in the recent past. The search for new owners of social property is accompanied by a motivation to gain capital in immoral and unethical ways. Official policies create numerous possibilities for the unlawful enrichment of people by delaying the legal regulation of ownership transformation. The rising enterprise is thus not hindered either by the former or by current control mechanisms of the state. Criminal domination by hidden lobbies is increasingly successful, towards which policies seem to be tolerant. The existence of different kinds of ownership also brings about a great variety of business and economic deviancy. New economic crime derives from the new economic and political system. Many people thus obtain property by disregard of generally accepted standards of business and management.

Business enterprise deviancy is as motivated by profit as any economy in general, only that it seeks methods of bypassing regulations by violating and

circumventing norms. As certain key questions concerning the processes of ownership transformation have not been yet regulated, it is easier to achieve unearned wealth. This deviancy is mostly hidden and, in general, difficult to verify due to legal vagueness, the exceptional situation and the social crisis, and there are only a few indicators of it. All this suggests a need to establish limits for the suppression of this deviancy and for the identification of deviant corporations. It is also necessary to enforce respect for economic conformity and the rules of business enterprise.

The current trends of property change from social to private lead to the conclusion that the economy in Slovenia has been paying too high a price in crime for privatization, especially as inefficient economic policy is also accompanied by other unfavourable social processes.

Key words: socioeconomic changes, ownership transformation, privatization, business crime.

UDC 353.53